

**А. Калинчук, канд. філол. наук, ст. наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України**

ПОЕМА Т. ШЕВЧЕНКА "СОВА": ТЕКСТОВИЙ АНАЛІЗ

У статті проведено текстовий аналіз поеми Шевченка "Сова", зокрема розглянуто джерела твору, його художні особливості (жанрову приналежність, сюжет, мотиви, позицію автора, тропи) та поліметрію. Статтю написано для "Шевченківської енциклопедії".

Ключові слова: соціальна колізія, сюжет, мотив, позиція автора, 14-складовик, 12-складовик.

В статье подан текстовый анализ поэмы "Сова", в частности, рассмотрены источники произведения, его художественные особенности (жанр, сюжет, мотивы, позицию автора, тропы) и полиметрию. Статья написана для "Шевченковской энциклопедии".

Ключевые слова: социальная коллизия, сюжет, мотив, позиция автора, 14-скложный размер, 12-скложный размер.

This article presents the text analysis of Shevchenko's poem "Owl", in particular, considers the source of the work, its artistic features (genre identity, plot, motifs, author's position, trails) and polimetriyu. This article is written for "Encyclopedia of Shevchenko".

Key words: social conflict, plot, theme, author's position, 14-skladovyk, 12-skladovyk.

Поему "Сова" Т. Шевченко написав у травні 1844 р. у Петербурзі після повернення з подорожі Україною. Автограф зберігається в рукописній збірці "Три літа" (ІЛ. – Ф. 1. – № 74. – Арк. 14 – 20 звор.). Поему знайдено 1906 р. у Департаменті Поліції в Петербурзі. Про неї писала кн. В. Рєпніна у листі до Т. Шевченка від 20 грудня 1844 р.: «Обрадуйте его (А. Лизогуба. – А. К.) и всех любителей малороссийского языка Вашей "Совой"» [6, 31]. Вперше надруковано за копією з автографа зі збірки "Три літа" в журналі "Нова громада" (1906. – Кн. 10. – С. 60–67; публікація П. Щоголева). Передруковано в журналах: "Літературно-науковий вістник" (1906. – Т. XXXVI. – Кн. 12. – С. 337–340); "Світ" (1906. – № 19. – С. 282–291); "Киевская старина" (1906. – Т. 94. – Кн. 2. – Жовтень. – С. 200–203), у статті В. Доманицького «Критичний розслід над текстом "Кобзаря"» (К., 1907. – С. 63–67). До збірки творів уперше включено у виданні: Шевченко Т. Кобзарь. – СПб., 1907. – С. 157–164.

За жанром "Сова" – ліро-епічна соціально-побутова поема, тематично належить до групи Шевченкових творів, у центрі уваги яких соціальний конфлікт, що руйнує долю головної героїні, пов'язаний із колізією багаті/бідні. Зрештою конфлікт набуває морально-етичного характеру. Не лише у віршах та баладах, а й у поемах "Катерина",

"Гайдамаки", "Мар'яна-черниця" та ін. Т. Шевченко неодноразово відтворював народний побут, щире дівоче кохання за несприятливих обставин. Такий досвід був реалізований і в інших його творчих задумах періоду "трьох літ", зокрема в поемі "Сова", в основу якої поклав свої враження від подорожі Україною 1843 р. Тоді Т. Шевченко виконав рисунок "Вдовина хата на Україні" [14; зберігається в НМТШ], в Альбомі 1839–1844 рр. зробив запис рекрутської пісні "Да все луги, все береги, ніде води да напитися"; одну з пісень, записаних Т. Шевченком у Сквирському повіті Київської губернії, згодом вмістив І. Рудченко у збірник "Чумацкие народные песни" [9, 85].

У літературі вже вказувалося на близькість поеми "Сова" до рекрутських пісень [1, 44]. Фольклорні джерела поеми досліджували Д. Ревуцький [8, 25], Ф. Колесса [4, 239], Є. Кирилюк [3, 154–155], І. Пільгук [7, 151], Д. Чалий [12, 172–175], Т. Комаринець [5, 61–63]. Переробкою народної пісні, яку записав П. Чубинський [13, 969], можна вважати початок поеми – рр. 1–8 [15, 257]; на ремінісценціях народної творчості побудовано обидві пісні матері, зокрема рр. 17–20 [15, 257] – початок колицької пісні ([11, 22]; [4, 239]). Вплив рекрутських пісень простежуємо у рр. 116–125, 126–137 [15] (пор.: Украинские народные песни, изданные Михаилом Максимовичем. – М., 1834. – С. 132, 157; [13, 978, 987, 994–995, 996–997, 1003–1004]). Елементи народних вірувань – мати купала малого сина в барвінку, "китайкою повивала"; її вірування у віще кування зозулі ("сто літ накувала") – все це "споріднює поему з українським фольклором" [4, 239], та й саму поему за своєю спрямованістю В. Бородин вважав близькою до народної пісні [2, 104]. Підсумовуючи, Є. Кирилюк зазначав, що Т. Шевченко все ж відштовхувався не стільки від народної пісні, "а від життя, від безпосередніх спостережень над явищами дійсності, які він узагальнював у типових образах" [3, 155].

У центрі поеми зображено трагедію матері, яку Т. Шевченко свідомо відтінив художнім прийомом (характерним для художників) – контрастами світла і тіні: спочатку подано світлі тони – картини, близькі до ідилії (рр. 1–69) [15, 257–258]. Далі сюжет розвивається в похмурих тонах соціальної й морально-етичної колізій: овдовівши, жінка стала подвійною жертвою громади: "Присудили сусідоньки / У наймах служити" [15, 259]. Тоді знову зобразив у світлих тонах: "Діждалася вдова долі, / Зросту того сина. / І письменний, і вродливий – / Квіточка дитина! / Як у Бога за дверима, / Вдова панувала, / А дівчата лицялися / І рушники дбали" [15, 259]. Справжня трагедія матері починається відтоді, коли сина забирають у солдати: вона чекає його рік, два, чотири, десять років, "а чути немає". Поет розгортає мотив несправедливого рекрутства (в рекрути беруть єдиного вдо-

виного сина, її єдину втіху і надію) разом з мотивом божевілля матері-вдови як наслідком цього. У психологічному плані він зображує трагедію матері не як особисте її горе, а як соціальну трагедію вдови-наймички. За її плач діти дражнять нещасну Совою. Цей образ у циклі Т. Шевченка "Три літа" "набирає алегоричного характеру, стає символом горя, страждань народу" [3, 156], зокрема в поемі "Сон. – У всякого своя доля", у вірші "Три літа": "І тепер я розбитеє / Серце ядом гою, / І не плачу, й не співаю, / А вию совою" [15, 369].

Позицію "автора"-розповідача виражено ліричною манерою розповіді (ліричні відступи – рр. 53–58 [15, 258], 89–93 [15, 259], вигуки, риторичні питання); вона є організуючим центром всієї композиції поеми. Мова й інтонації наратора у поемі здебільшого розмовні, інколи підкреслено простомовні й пісенно-фольклорні, як і образність – фольклорна чи побутово-прозаїчна. Він виступає то як народний оповідач, тоді в його мові з'являються сатиричні та розмовні звороти, вигуки: "Ох, якби то... Вміла б мати" [15, 258], "Та ба... А зле безталання" [там само], "Осталася удовою, / Хоч і молодю / І не одна... Та все ж тяжко..." [там само], "Люди ляляли... Бо, бачте, / Спать їм не давала" [15, 262], як лірик. Носієм розповіді у пісенних стилізаціях є кобзар, а в позафабульних відступах-дигресіях – ліричний "власне автор" [10, 235; 239]. Низку ліричних апостроф зустрічаємо в поемі: специфічно пісенні звороти та вигуки у функції анафор ("Та щоб йому всі святії / Таландолю слали" [15, 257], "Ой зозуле, зозуленько" [15, 258], "Ой таланеталане" [15, 259], "Ой привезли до прийому" [15, 260], "Ох, тяжкі ви, безталанні / У матері діти!" [15, 261], "Стару вдову до обозу / Та й не допустили" [15, 260] або рр. 47, 49, 51 [15, 258]); постійні епітети (зелена діброва, карі очі, чорнії брови, дрібні сльози, чорнобрива дівчина, синє море, темний гай та ін.); експресивно виразну лексику за допомогою димінутивів. Обидві пейзажні зарисовки (за формою народно-поетичні) у поемі "Сова" – рр. 178–197; 174–177 [15, 261] – є засобом ліричної характеристики настрою матері-вдови. Поет широко вживає народнопісенні паралелізми із властивою їм символікою (рр. 178–189 [там само]), порівняння (рр. 28–29; 67–68; 104–105 [15]). Емоційної виразності досягає Т. Шевченко за допомогою ритміко-синтаксичного паралелізму: «І день і ніч дивилася / Та й стала питати: / Чи не чув хто, чи не бачив / Москаля-салдата, / Мого сина?.." Ніхто не чув, / Ніхто і не бачив. / Сидить вона, не йде в село, / Не пита й не плаче. / Одурила!..» [15, 262]. Поет вживає низку приказок, характерних для народнопісенного стилю ("Не дай, Боже, / Такого дожити, / Не дай, Боже, в багатого / І пить попросити" [15, 260]), прислів'їв ("Тече вода і на гору / Багатому в хату. / А вбогому в яру треба / Криницю копати" [15, 259] або "Діти бігали з паліччям / Удень за вдовою / По улицях та,

сміючись, / Дразнили *Совою*" [15, 262]), елементи народного оповідання (рр. 89–93), народнопісенний зачин: "Породила мати / В зеленій діброві, / Дала йому карі очі / І чорнії брови" [15, 257] та ін.

Поемі властива поліметрія: спостерігаємо поєднання силабічного 14-складовика (4+4+6) народнопісенного походження, що тут, як нерідко в народних піснях, чергується з 12-складовиком (6+6), при перевазі 14-складовика; проте у рр. 89–93 поет користується сполучкою 8-складового вірша із 7-складовим: (4+3)2, (4+4), (4+3)2; у колисковій пісні матері (рр. 17–52) є строфа, побудована 12-складовиком і 14-складовиком. Розповідні фрагменти твору (партія наратора) мають різне римування: суміжне, потрійне, четвертне (рр. 1–16); ліричні відступи (рр. 53–66) – перехресне та потрійне, із внутрішньою римою; рр. 83–101 – суміжне та потрійне тощо. Великий масив жіночих рим вказує на народнопісенне походження стилістики поеми. Про динамізацію розповіді свідчить дієслівна рима (рр. 5–6; 8; 11–16; 19–24; 39 тощо).

Отже, у поемі "Сова" простежуємо пісенний мотив як зерно задуму – це власне Шевченків тип творчого ставлення до народної пісні. Фольклоризм поеми виявлений у тому, що тут, по-перше, фольклорна основа стала підґрунтям для побудови сюжету, образ вдови – індивідуалізований і психологічно поглиблений; по-друге, у лаконізмі сюжету (пунктиром подано найголовніші моменти, яких достатньо було для мотивації дії); по-третє, у тому, що, використовуючи тематику рекрутських пісень, Т. Шевченко надав їй глибоко соціального змісту і разом з тим опоетизував безмежну материнську любов.

Поема "Сова" є індивідуальною, синтетичною жанровою модифікацією романтичної соціально-побутової поеми, в якій Т. Шевченко поєднав жанри "життя", родинних пісень про вдову і рекрутських пісень. Тематично близькими до "Сови" є поеми "Відьма" (1847) і "Марина" (1848); ремінісценції з поеми є, окрім вищезазначених, у віршах "Рано-вранці новобранці" (1847), "Полюбилася я", "Ой виострю товариша", "По улиці вітер віє" (всі – 1848), "І золотої й дорогої" (1849).

1. *Богданович М.* Краса и сила (Опыт исследования стиха Т. Г. Шевченко) // Украинская жизнь. – 1914. – № 2. 2. *Бородін В. С.* Поема Шевченка "Сова" // Радянське літературознавство. – 1957. – № 7/8. 3. *Кирилюк Є.* Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К., 1964. 4. *Колесса Ф.* Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка // *Колесса Ф. М.* Фольклористичні праці. – К., 1970. 5. *Комаринець Т.* Шевченко і народна творчість. – К., 1963. 6. *Листи* до Тараса Шевченка. – К., 1993. 7. *Пільгаук І.* Т. Г. Шевченко – основоположник нової української літератури К., 1954. 8. *Ревуцький Д.* Шевченко і народна пісня. – Х., [1939]. 9. *Рудченко І.* Чумацькі народні пісні. – К., 1874. 10. *Смілянська В.* Шевченкознавчі розмісли. Зб. наук. праць. – К., 2005. 11. *Сумцов Н. Ф.* Любимые народные песни Т. Г. Шевченко // Украинская жизнь. – 1914. – № 2. 12. *Чалий Д.* Становлення

реалізму в українській літературі: Перша половина 19 ст. – К., 1956. 13. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край: Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским.* – СПб., 1874. – Т. 5. 14. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 10 т. – К., 1961. – Т. 7. – Кн. 1. – № 82. 15. *Шевченко Т.* Збір. тв.: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1.

**В. Коломісць, канд. філол. наук, доц.,
О. Іванова, канд. філол. наук, асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка**

НАРОДНА ПІСНЯ В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті визначається роль і місце народної пісні в житті та творчості Тараса Шевченка, починаючи з дитячих та юнацьких років поета і завершуючи останнім роком життя.

Ключові слова: народна пісня, українська писемність, Т. Шевченко.

В статье определяется роль и место народной песни в жизни и творчестве Тараса Шевченко, начиная с детских и юношеских лет поэта и заканчивая последним годом жизни.

Ключевые слова: народная песня, украинская письменность, Т. Шевченко.

This article defines the role and place of folk songs in the life and creative works of Taras Shevchenko, from childhood and teenage years of the poet and completing the last year of his life.

Key words: folk song, Ukrainian writing, T. Shevchenko.

Відомий дослідник фольклорних перлин М. Сумцов високо цінував народну пісню, в яку входять "всі кращі наділи народу: кохання молоді, бойові заклики воївників, тихомовні співи матері над колицкою, гучне та бучне весілля, плач сироти та жалісливі старечі співи... В давні часи пісня і казка носились над кожною людиною і часто допомагали їй як в горі, так і в радості" [1, 1].

В українських піснях багато влучних виразів, яскравих порівнянь: дівчини – із зірочкою, з квітчкою; парубка – з явором, соловейком; є в пісні малюнки долі й недолі, нещасного кохання, зради. Так, дослідник О. Веселовський наводить один із варіантів пісні про закоханого парубка – улюблену пісню Т. Шевченка:

*Ой зійди, зійди, ти, зірочко та вечірняя,
Вийди до мене ти, дівчино та безрідная.
Що зірочка зійшла – усе поле освітила,
Дівчина вийшла – козаченька звеселила [1, 4].*